

IRODALMI TANULMÁNYOK. *)

II.

SHAKESPEARE.

„Mit! mit!“ mondá III-ik György kedves szójárásával madame d'Arblaynak, „nemde sok hiábavalóság van Shakespeareben, csak nem szabad kimondani.“ A szegény öreg király nem volt se költői kedély, se finom ízlésű kritikus; de vannak sokan, kik mind kettőnek szeretnek tekintetni és ítéletek nem lenne III-ik Györgyétől igen eltérő, ha őszinték mernének lenni mások, és leginkább önmagok irányában.

És mégis, a világirodalom nagy mesterei munkáinak élvezete csak akkor valódi, tanulmányozásuk csak akkor hasznos és szellemileg eredményes egyszersmind az olvasóközönségre nézve, ha nem hírnevők vak tiszteletében, de szellemök helyes fölfogásában gyökerezik. Az irodalom terén épen úgy, mint az emberi működés minden más mezején, csak a benyomások és érzelmek őszintesége és komolysága szolgáltat tartós eredményeket, eléltet élvezhető gyümölcsöket. Mennél magasztosabb egy író szelleme, és mennél eltérőbb korának ízlése és általános művelődési légköre attól, melyben jelenleg mozgunk: annál kétségtelenebb, hogy annak fölfogásában tanulmányra és mesterekre szorulunk. De már Horatius épen úgy mint Goethe Mephistoja megjegyezte azoknak tévedését, kik vakon esküsznek a mesterek szavaira. És épen Shakespeare irányában többen azok közül, kik mestereknek

*) Az első kötetemről, *Tacitust*, lásd *B. Szemle* 7. sz. A tisztelt szerző *Történelmi tanulmányait* később szintén folytatni fogja. Szerk.

szegődtek, oly annyira megzavarták a fölfogásokat; az egyszerű magyarázatot oly sokszor mestérkelt magyarázgatással alakították át, annyi súlyt fektettek, annyi aesthetikai elméleteket építettek épen arra, a mi mellékes, vagy az akkori időkör és izlés mulékony szüleménye, hogy számuk és tekintélyök mellett is Shakespeare szellemi és költői jelentősége egy újabb tanulmányozásának még mindég meglehet a maga jogosultsága, ha igénytelen és őszinte benyomásokon alapszik.

Fölötte keveset tudunk Shakespeare életéről. Hogy egy tisztes, később elszegényedett polgári családból származott, hogy már tizenkilenczedik évében megházasodott, hogy valószínűleg nem élt szerencsés házasságot, vadörzs és gúnyverssek miatt Londonba menekült, ott színészsze és szinköltővé lett, lord Southampton barátságában részesült, mindinkább növekedő hírnevet szerzett, megvagyonosodott, élte utolsó éveiben születése helyére, Stratford on Avonba visszavonult és ott 1615-ben meghalt: e gyér adatok, némi hagyományos adomákkal szaporítva, nem nyújtanak semmi felvilágosítást életének és szellemének belső fejlődéséről. Sonettjei, melyekben saját nevében látszik szólni, és melyek közt az egész e fajta költészet mint egy hagyományos és alig elkerülhető monotóniája daczára egyesek (pl. 66, 71, 72, 73, 91, 116) a költői mélység, gyöngédség, bensőség és alaki tökély legfényesebb példái közé sorozhatók, mindenben, mi személyes viszonyait illeti, mind eddig rejtélyesek maradtak és valószínűleg olyanok maradnak, ámbár a commentatorok éles és szellemes combinációi itt sem hiányoznak. Mi biztosabbat tudunk egyes színművei keletkezéséről? azon befolyásról, melyet ő személyesen végszerkezetökre és kinyomatásukra gyakorolt? hol van biztosítékunk, hogy egyes ismétlések, tréfák, ízetlenségek, nem tudtán és akaratán kívül a sugó példányának, a szerepek másolatainak, a színi előadás alatt jegyzetgatók szerkezete vagy a tolakodó bohócok rögtönzése nyomán (mely utóbbiakat Hamlet a színészekhez intézett szavaival oly komolyan kúrchoztatja) csúsztak be színművei kiadásába?¹⁾ A ki e tekintetben csak egy pillantást vetett Malone és Steevens azóta sokban túlhaladt polemiai jegyzéseire, könnyen meggyőződhetett, mily tág tér nyílik ily

¹⁾ Rämelin: *Shakespeare-Studien*.

viszonyok közt a magyarázgatók elmésségének és elménézke-
desének, de egyszersmind mily ingadozó azon talaj, melyen
müködnék. Ép ezért, Shakespeare, ki színleg a színpadnak
írt, ambar lángelméje soha annak határai által magát lebi-
lícseltetni nem engedte, legkevésbbé alkalmas arra, hogy
kizárólagos aesthetikai tanok schemájaül és támaszául szol-
gáljon. Langeszének benső összhangzása, és szellemi egysége
teremté elő oly annyira változatos költői alkotásainak meg-
győző valódiságát és a ki szépirodalmi példákat akar meri-
teni, vagy aesthetikai rendszereket akar fölláztatni az epigo-
nok számára, azon költő műveiből és nyomán, a ki alkotásá-
nak szabályait csak teremtő erejének mértékében kereste
és találta föl, csak torzképeket vagy hiábavalló erőpazarlást
lesz képes fölhézní. A német kritikai irodalomnak nagy, túl-
nyomó befolyása volt Shakespeare méltánylásában, népszerű-
sítésében, megismertetésében. Bátran mondhatni, hogy világ-
irodalmi uralma a jelen korban leginkább a német iroda-
lom kegyeletes munkásságában és közvetítésében találta
támaszát. Anglia majd másfél századon át közönynyel tekin-
tette legnagyobb költőjét és midőn művei, nem esekély rész-
ben egy népszerű színmű befolyása által, ismét fölélesztettek,
a mélyebb fölfogás és a rokonszenves érzék hiánya nagy mér-
tékben volt észlelhető. A roman nevezeték logikai eszmeme-
nete és alakí szabályszerűsége csak lassan, fokozatosan és
kisebb körökben barátkozott meg egy előttök oly idegenszerű
költői egyéniséggel. Voltaire, ki fiatalságában ellenzéki visz-
kezetből Shakespearet új divatú költőként magasztalólag
mutatta be a francia közönségnek, későbbi időkben „ittas
barbárnak” czímizte azt, kit hajdan dícsőített. De ha tagad-
hatatlan, hogy a német kritika fogta föl leginkább Shakes-
peare teljes költői jelentőségét, épen oly kevésbé tagadható,
hogy sok al lelkesedést idézett elő, hogy az egyszerű költői
érzekeket sokszor a mesterkelt magyarázatok tévútjára terelte
és számos szépirodalmi sophisma által elhomályosította azon
költő lépét, ki nagyjában épen az ő rokonszenvező mükö-
dése következtében ragyogott újra azon fényben az újkori
irodalom csillagai közt, mely őt vele született nagyságánál
fogva megillette. A német kritikának egyik kiinduló pontja
polemikai természetű volt; azon harezban, mely a francia köl-
tőzet ridég és már felektelenül vált alakúsága és ünnepeles

pathosza ellen vívatott, Shakespeare színműveinek szabálytalan szabadsága hatalmas fegyverré lett a támadók kezében, kik sokszor e szabálytalanságnak voltak készek tulajdonítani azon költői nagyságot, mely az angol költő egyéni lángeszének természetes szüleménye.

Mit a polemiai irány kezdett, azt bevégezte azon bölcselkedő elméleti hajlam, mely a német szellemnek egyik jellemző tulajdona, mely a költészetben is nem a közvetlen költői sugallat és alkotó erő teremtményeit tekinti főleg, hanem azokat elvont fogalmakra, titkos célzásokra szereti visszavezetni. Bármily nagy legyen is ezen kritikai működésnek jelentősége és érdeme, tagadhatatlan, hogy befolyása alatt egy mesterkélt Shakespeare-tisztelet keletkezett, mely nem csak Németországra szorítkozott. A ki nem áll az elvont aesthetikai elméletek — sokszor elég terméketlen — magaslátán, Shakespearet annyival inkább fogja élvezni, mentől kevesebbet gondol sok oly dologgal, melyeket felelő olvasott, és mentől inkább keresi értelmezésének és élvezésének kulcsát a maga saját kebelében és fejében.

És e tekintetben mindenek előtt alig akad igénytelen és őszinte modern olvasó, ki például a századunk első felében nagy befolyású és tekintélyű német romantikus iskola fölfogásában osztoznék, mely az angol költő minden munkáját és e munkáknak minden részletét kisebb vagy nagyobb mértékben, bevégzett, teljesen összhangzó mintákként szerette odaállítani, és némely mellékszemélyek durva tréfáit ép úgy a költői lángész nyilvánulásaiként tekinté, mint Hamlet monologját vagy Romeo és Julia elválását és Pistol elavult, izetlen idézeteinek majdnem oly komikai erőt és jelentőséget tulajdonít, mint Falstaff páratlan humorának. Az angol színpad az időbeli szervezete, elrendezése és szokásai, tág tért nyitottak Shakespearenek a drámai szöveg igen mulékony fejlesztésére; a színházi közönség ízlése nem csak tűrte, de igénylette is, hogy a bohózat váltsa föl a tragikái, vagy karöltve járjon a komoly jelenésekkel, de alig találkozik józan és elfogulatlan ízlés, mely, mint például az angol történeti drámákban a cselekvény helyszínének szüntelen változását, a külső kapcsolat nélküli események összehalmozását, a komoly és bohócz hangulat rögtönös egymásutánját, vagy vegyületét, magában, mint a drámai művészeti forma követelményét vagy

tényleges előnyét elfogadni kész lenne. Shakespeare idejében, a költészet ép úgy mint a társalgás, bizonyos sajátzerű eszmemenetet és szójárást alkotott magának, mely gyakran idegenszerűleg hangzik fulunkbe. Volt arra befolyása a dél-európai költészet némely neméinek, volt az udvari szokásoknak, a philosophiai dialektikának, az angol nyilvános jogélet jelentőségének. A tréfás és komoly szójátékok és hasonlatosságok túlesigázása, kedvencz képeknek és eszméknek túlfinoztatása (míg más, gyakran nem épen keesegtető természetűek, mint p. a túlélvezet és csömörlés *surfeit* eszméje, szintén a legkülönbözőbb fordulatokban, ismételtetnek) egy bizonyos sophistikus ügyvédkedő hang, mint ez nem Shakespearenek, hanem korának stílibeli sajátzerűsége és társadalmi jellemzéseként ép úgy föltalálható Lord Essex némely egykorú leveleiben*), mint Shakespeare kisebb költeményeiben, fiataalkori színműveiben és a későbbiek némely jeleneteiben. Goethe szavai szerint, Shakespeare arany gyümölcsöket szolgáltat nekünk ezüst tálakban. De ép ezért, midőn a fiatal Arthur herczeg, ki ezélba vett megvakítása ellen a legszívrehatóbb, leggyöngédebb, az elnyomatott ártatlanság legbensőbb érzelmeitől sugallott kérelmekkel szabadkozik, végre e mesterkelt szabású képekre fakad:

De hiszen a vas, bár izzó vörös,
A míg szememhez ér, felisszsa könnyem!
S tüzes haragját e szerint maga
Ártatlanságom nedve oltja ki. **)

Ezen, és más ily természetű helyeken a kor eszmemenetet, izlését, szójárást figyelembe kell vennünk, ne hogy élvezetünk és felfogásunk megzavartassék vagy vak hódolattal a költészetnek örök és ragyogó „arany almái“ közé sorozzunk oly részleteket, melyek csak az „ezüst tálak“ korszülte műekony disztiményei. — Shakespeare „arany almái“ a költő egyéni lángeszének ösztönszerű gyümölcsei. Kétséggkívül ő sem független, mint előbb érintettük, korának általános fejleményei befolyásától; azoktól, kik őt megelőzték vagy környeztek. De mind ezen befolyások inkább csak költé-

*) Froide: *History of England etc.*

**) János király IV. fekv. 1. szin.

szete kül alakjaira és mellékvonásaira hatottak. A mi sajátja, az a költői fölfogás azon mélysége, bensősége és közvetlensége, mely vele az emberi kebel minden rejtelmét megértette; és egyszersmind testesítésöknek és kifejtésöknek a legegélyesebb és meggyőzőbb alakot szolgáltatatta. Bár mennyire szeressen is eszmélkedni, jellemei és cselekményei mégis mindig a költői intuitió és nem az elvont eszmélkedés szüleményei. Mintegy megigézve a bűvész hatalmától hallgatjuk azokat a hangokat; követjük azokat a vonásokat, melyekben nála páratlan változatossággal öröm és fájdalom, odaadó szerelem és vak gyűlölet, méla búskomorság és kedélyes vidámság, mindig a valódiság meggyőző bélyegével nyilvánulnak; akár a magánosok sorsát, akár a társadalom és közélet bonyodalmaival és rázkodtatásaival tüntesse előnkbe: költői nagyságát legkimerítőbben saját, a színészet földatáról mondott szavai jellemzik, mert, ha valaki ő volt egyike azoknak, kik „tükröt tartottak a természet elébe”.

Az újabb szépirodalmi kritika, hazánkban is, azon helyes szempontot kezdi elfogadni, hogy Shakespeare drámai műveinek szövegét nagyobb részt, egy adott tény, vagy költői hagyomány földolgozásaként kezdi bírálni. Shakespeare a történelem, a rege, a régi költészet hagyományait, számos esetben, nagyjában, sőt gyakran részletekben is, úgy fogadja, mint azok rája szállottak; de az élet nélküli, halvány vázlatoknak, költői ereje által új, sajátos, meggyőző életvalóságot ad. Híven követi az angol chronistákat, a régi történelem kutatóit, azon alakban, melyben ismeretere jutottak, — még egyes adomákban is — nem vizsgálja: elég észszerű oka volt-e Lear királynak, hogy Cordelia kedvencz leányát örökségéből kizárja, mert mézes szavakban magát nővérei által fölhúnlatta; — vagy nem találhatott volna-e Lorenzo barát alkalmasabb, egyszerűbb módot, Romeo és Julia megmentésére, mint azt, melyet nekik ajánl, és mely oly végzetes eredményre vezet. Nem akad föl azon, hogy Hamlet színléti elmeháborodása talán fölösleges is czéljainak valószínűsítésére, vagy mint Rümelin megjegyzi, hogy Macbeth-Banquonak és fiának meggyilkoltatása annyiban indokolatlan, a mennyiben Macbethnek magának nincsenek ivadékaival. Szóval a tény — ezöveg — logikai indokolása, mely a tulajdonlag reflectáló időszakok műveinek egyik fő előnye és kel-

léke, nála teljesen másodrendű tekintet. Színművei külső eseményeit és cselekvényeit tekintve, ő ép oly kevésbé logikai és összhangzóan alkotó, mint számos esetben, a történelem és maga az élet; az ő drámai logikája és indokolása logikább az emberi szív és jellem rejteltmeinek és benső rugóinak intensív fölfogásában gyökerezik, és meggyőző erejét a költői alakító tehetség hatalmából meríti, mely mindenkire azt a benyomást teszi, hogy oly egyéniségek, érzelmek, szenvedélyek mellett, mint azok, melyeket a költő előnkbe állít, az eseményeknek is úgy kellett és lehetett csak történniök, a mint azokat előnkbe állítja. A valódi költői erő irányában a legtöbb néző és olvasó mindig csak a „lépesőzet” esztétikát képes alkalmazni, melynek ellenvetései a hatást követik, ha az elhalványult, de nem kísérik, míg tart. A költői erő nyilvánulásának módja, a szellemi és izlési fejlődés fokozatainak befolyása alatt áll. A modern költő nem tévesztheti el szem elől, hogy Shakespeare ideje óta a logikai következetesség és vele együtt a tényindokolás következetessége, az általános újabb eszmemenet egyik főtenyezőjévé vált. A költő lángesze pótolja Shakespearenél, sőt némelykor előnyöse alakítja át azt, mi korában némileg a szellemi fejlődés hiánya volt; ámbár, legalább egy ízben, a Gloucesteri Richard és Anna özvegy királyné találkozásában (és eljegyzésében*) még neki sem sikerült, valószínűvé és lélektanilag hihetővé tenni azt, mit a chronicisták tényként fölemlítettek.

A történelmi fölfogásnak érdeme, hogy az újabb kritika Shakespeare drámai szövegeinek fönt jelzett fölfogása által, szűkebb körre szorította az egyéni magyaráztatás azon varázskörét, mely oly sokáig és oly eltérő irányokban elbűvölt sokakat, kik magokkal számot akartak vetni azon befolyás tényezői iránt, melyet Shakespeare rájuk gyakorolt. Mily szellemesek és vonzók Goethe észrevételei, melyeket *Wilhelm Meistere* Hamletre nézve tartalmaz, és mégis ő maga mondja későbbi időben: „Alig lehet Shakespeareről kellőleg szólni, magam is bibelődtem vele *Wilhelm Meister*emben; de mind ez nem épen nagy jelentőségű.”**) E szavakkal mindazonáltal alig érthette rokonszenvező költői szelleme által

*) III. Richard I. feje. 2. szin.

**) Eckermann: *Gespräche mit Goethe* I. 231—232. l.

sugallott azon általános jellemzést, mely nem tekintve a részletes magyarázatot, Shakespeare költői egyéniségét és műveinek szellemét leghívebben tükrözi vissza. — „Shakespeare művei nem a költészet körébe sorozandók; azt hinnők, hogy a végzet megnyíló könyve előtt állunk, melyben egy mozgalmas élet forgataga zúg, és lapjait élénk hatalommal ide s tova forgatja.“ *) És épen, mert a végzet megnyíló könyve előtt állunk, mely az emberi lét, lélek és szenvedély könyvével ugyanazonos; meddő nagy részben minden kísérlet, mely annak beltartalmát szabályszerűleg akarja megállapítani. Csak az élet fejtí meg az életet. Mint annak jelenetei, változók a költő alkotásai, és ép azért fölfogásuk olyan sok oldalú, mint azon benyomások, melyeket a természet szépségei, vagy az élet és a történelem eseményei mind azokban fölidéznek, kik jelenségeikhez kegyeletos részvéttel és elfogulatlan őszinte érzelmekkel közelednek.

Shakespeare darabjainak chronológiája számos vitára adott alkalmat és egyes, arra vonatkozó kérdések, még most sem tekinthetők eldöntötteknek. De a teremtmény lángész némileg öntudatlan és ösztönszerű nyilvánulása még azokban is fölismerhető, a melyeken tagadhatatlanul az írói éretlenség nyomai mutatkoznak. *Titus Andronicus* például, mely darab jelenleg a kritika által majdnem egyértelműleg neki tulajdonítatik, szövegében, egyes jeleneteiben és jellemeiben, a legvérengzőbb és undorító események halmazában, végre az érzelmek, gondolatok, kifejezések erőszakos túlzásában, a tragikai torzkép visszataszító bélyegét viseli. De a túlzás mellett ott vannak az erőnek, a valószínűtlenség mellett a drámai alkotó hatalomnak tagadhatatlan jelenségei. Midőn a vén Titus, kinek családja Tamora királyné és fiai kegyetlenségének és vérengző eselszövényeinek esett áldozatul, Marsus s öcsese irányában, mert szomorú ünneptorok alkalmával, késével legyet ől, e szavakra fakad:

El, gyilkos, el! Te szívem gyilkolod.
Elég vérengzést láta már szemem . . .
De hátha annak apja s anyja van?
Gyöngéd aranyszárnyin miként lebeg

*) *Wilhelm Meisters Lehrjahre*. III-ik könyv, II-ik fejezet.

S rizeg majd a légben fájó panaszt
Szegény, gyanútalan légy!
Zsongó dalával földeríteni
Repüle hozzánk és te im megölted. *)

Nem gyanítjuk-e már előre azon költőt, ki Lear atyai fájdalmának, Othello mélyen sebzett keblének, minden emberi gyásznak és a szív minden visszaemlékezésének, a legbensőbb és meghatóbb hangokat fogja szolgáltatni.

Shakespeare vígjátékai nagyrészt fiatal korának szüleményei. Gazdag humora, képzelő erejének rugékonysága, jellemzési nagy tehetsége, eszméi és érzelmei bősége még azokban is mutatkozik, melyek (például *A veronai két ifjú*, *A tévedések játéka*, *A felsült szerelmesek*, *A makranczos nő*, *Minden jó, ha jó a vége*) mesterművei közé alig sorozhatók. A kritika bizonyos időszakokban éppen ezek némelyikére helyezett kiváló súlyt. Goethe említi,**) hogy fiatalságában is kortársai közt a *Felsült szerelmesek* szójátékai és képtelenségei kiváló tetszésben részesültek, és az angol költő egyik legtündöklőbb fényoldalának tekintettek. „A képtelen iránti vonzalom, úgy mond, mely a fiatalságban szabadon és tartózkodás nélkül kerül napfényre, később ellenben mindinkább elmélyed, a nélkül, hogy valamikor teljesen eltűnnék, körülükben kiválólag virágozott és nagy mesterünket hason szellemű eredeti tréfák által szeretttük ünnepelni.“ E tekintetben nemcsak az egyénekben, de az irodalomban és kritikában is észlelhető némelykor a fiatalságnak e képtelenségi viszke-tege, főként ha az valamely hagyományos rideg szabályosság megtámadásaiban találja kiinduló pontját, és egy, egyenesen ellentétes irányzat túlajtásaiban és kinövéseiben keresi kívá-lóan fegyvereit.

Az *A hogy tetszik* már magasabb költői polczon áll, és mintegy átmenetül szolgál azon darabokhoz, melyek felig a tündérvilágban mozognak. A eselekvénynek szövege itt is teljes költői szabadsággal, sőt önkénnyel van alakítva és fejleszve; az események éppen oly könnyű tollal vannak körvonalozva, mint a színhelyek, melyekben, és a viszonyok, melyek közt fejlődnek; de mily költői légkörben mozog az egész! —

*) *Titus Andronicus* III. felv. 2. szín.

**) *Wahrheit und Dichtung*, III. rész, II. könyv.

egyes nyers tréfák és képek daczára is mily gyöngédek és vonzók az érzelmek! — mily mélyek és találók a gondolatok. A *Vízkeresztnek* még most is megvan a színi hatása; nem annyira a komikai személyek és jelenetek miatt — ámbár Malvolio a legsikerültebb komikai szerepek egyike — a helyzetek és jellemsajátságok komikumát kivéve, mindaz, mi tisztán az élcezen és elmésségen alapúl, mint ez esetben Tóbiás, András úrfi, a bohóc és Mária szerepei és jelenetei, könnyen elavul. De ritka költői varázs környezi Olivia, Viola s a herczeg személyét s ellentétes, kétértelmű és mégis oly megható bensőséggel ábrázolt szerelmöket. Shakespeare női alakjaiban nagyobbbrészt még a legfiatalabbak- és legártatlanabbakban sincs meg, de már a kornál fogva sem lehet meg azon eszményi emelkedettség, mely Schiller Thekláját, Goethe Leonoráját, Racine Berenicejét jellemzi, mely a szerelmet is mindig csak eszményileg fogja föl, és egy gyöngéd mívelt női környezet hatásának legtöbb esetben szintoly nemes gyümölcse, mint némelykor csak a túlfinomított társadalmi műveltség látszatos eredménye vagy tisztán conventionális kifejezése. Viola, Julia, Rosalind, Beatrice, Desdemona, Ophelia szerelmé nem ily természetű; van abban az érzékségnek nagy és hatalmas része: lelkök tisztasága, jellemök szeplőtlensége, érzelmeik nemessége nem zárja ki annak befolyását; föláldozók, rendületlen hűségűek, odaadók; de erényök sokkal inkább szerelmök komoly őszinteségében, mint félénk tartózkodásukban áll. Nem lehet ugyan tagadni, hogy a társalgásnak és főleg a színpadi társalgásnak, némelykor a durva illetlenség és kétértelműség határain is tulesapongó fésztelensége a benyomást fokozza; de félreértés lenne a szerelem fölfogásának e jellemző vonását csak ily külsőségek befolyására vezetni vissza és eltagadni, hogy az Shakespeare női alkotásainak egyik legsajátságosabb oldala. A *Sok hűhő semmiért* című vigjátéknak kétségkívül hátrányára szolgál a társalgási elez elavulásának fönf jelzett sajátsága, valamint cselekvényének valószínűtlensége és némileg erőszakos fejleménye; de a két főjellem — Beatrice és Benedeké — melyekben a hideg önzés és elménezkedő élesség színe a legnemesebb érzelmekkel párosúl, mindig szint' oly vonzó marad, mint azon egyszerű és mégis hatásos csiny, mely kölcsönös közeledésüket előkészíti. Fölötte szerencsés ötlet, hogy ez előkészítő

eselszövény ezéja azon nemes fölhevülés által nyeri teljesítését, mely mindennek előtt a rágalmozott ártatlanságnak követeli védelmét.*) Az öreg Galagonya (Dogberry) Shakespearenek egyik legsikerültebb komikai személyisége, és ámbár a modern olvasó vagy néző alig fog annyit nevetni szóelferdítésein és nyelvbottlásain, mint a költő korának közönsége; a közönség öre, ki az orbiztosokat oda utasítja, hogy a kóborlókat elfogják és minden gyanús embert állítsanak meg a herezeg nevében, de ha az nem engedelmeskedik, ne vegyenek róla tudomást; álljanak odább s adjanak hálát az istennek, hogy egy gazembert leráztak a nyakukról stb.**), a kedélyes és találó humornak mindig mesteri alkotása marad. Ily jelenetekben mutatkozik Shakespeare drámai hanglegelőjének azon csodás gazdagsága és változatossága, mely vele, ki a legmerészebb képeket szereti, kinek eszmébősége és melysége sokszor a homályossággal határos, az igénytelen, egyszerű beszélgetés azon árnyalatát eltaláltatja, mely például a *Windsori cig* nőknek élethűséget kölcsönöz, és számos egyes személyek, mint a *Fikar* agg Gonzalójának vagy *Harvadik Richard*-ban az utcán találkozó polgárok^{†)} beszédeiben vagy némely jelenetekben, melyek közt Ferde (Shallow) és Hallga (Silence) epizódja^{††)} első helyet foglal, oly életlén nyilvánul. A *Szeget szeggel* hatásos részleteiben közelebb áll a tragediához, mint a vígjátékhoz, vannak erős, megható jelenetek; Isabella a költő legnemesebb nőalakjainak egyike, de egy bizonyos szellemi harmoniának hiánya, mely az egész cselekvényen, sőt némelykor a gondolatok szövevényes és homályos kifejezésében is észlelhető, zsidhasztóan hat azon benyomásra, melyet az érzelmek hatalmának, az eszének gazdagságának, az ellentétes indulatok és érdekek mesterileg rajzolt harcának kellene felköltetni.

Még Shakespeare valódi tisztelői között is kevesen fordítják ügyelmüket *Troilus és Cressida*-ra. Rejtélyes mű az: bizonyos hogy színpadra soha sem került; aligha volt színre szánva; valószínű, hogy sok személyes érzést foglal magá-

*) IV. felv. 2. szén.

**) II. felv. 3. szén.

†) III. felv. 2. szén.

††) IV. *Henrik király* II. rész. III. felv. 2. szén.

ban, de a ki mind erre nem tekintve, elmellőzve azon sokáig és sokak által vitatott szempontot, hogy itt a görög hősies világnak negédes parodiája áll előttünk, háttérbe szorítva végre az *Idasz* minden magasztos benyomását, a művet elfogulatlanul úgy tekinti a mint előttünk áll; akár a jellemek változatosságát és élethűségét, akár az eszmék gazdagságát vagy egyes jelenetek komoly jelentőségét veszi szemügyre, mint például a görög hősök tanácskozását Agamemnon sátorában*) osztozni fog Goethe nézetében, melyet Eckermann előtt nyilvánított,**) hogy itt egy nem eléggé méltánylott mestermű hívja fel figyelmünket, mely Shakaspeare legjelentékenyebb alkotásai közé sorozandó és a kegyeletes tanulmányozást ép annyira igényli, mint a mily bőven jutalmazza.

A *Venezzei kalmár* azon művek egyike, melyek a legnagyobb költőknek is, csak tehetségek teljesen kifejlett fénykorában és a költői szellem sugallatának különös kedvezményéből sikerülnek oly kitünő mértékben. — Az egymástól független két cselekvény összefűzése, melyeknek belső összhangzását az is biztosítja, hogy mindketten felig a realitás, felig egy ábrándos világ terén mozognak, a drámai alakítás mintaszerű művészetét tanúsítja. És mily gazdagon lüktet az élet a komoly, az ábrándozó, a szenvedélyes, a negédes személyek és jellemek hosszú sorában! Az érzelmeknek és gondolatoknak mily változatos hanglejtőjét futja át a költő, mindig szint' oly öntudatos, mint igénytelen művészettel egy fényes, biztosan megállapodott, társadalmi élet nyugodt élvezetétől a gyűlölet legszenvedélyesebb, vérszomjazó kitöréséig; az aggódó szerelem habozásaitól a biztos szerencse érzelmének víg enyelgéséig; a benső, áldozatkész barátság komoly, megható nyilvánulásától a víg pajtáság gondatlan elvezérezéséig, míg végre mind ez érzelmek, gondok és szenvedélyek egy elbájoló déli holdas éj és egy elragadó zene varázsa alatt, és annak igézői költői ünneplése mellett — Schlegel szavai szerint***) — az öröm és vidám szerenese végacordjába olvadnak össze. Bűvölő hatása még a modern olvasóval is majdnem elfelejteti, hogy a közörmű egyik főreszése a — bár

*) I. felv. 3. szín.

) *Gespräche mit Goethe*, I. 233 l.?*) *Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur*.

méltán — letipott Shylock gyermeke. A drámai hatás fokozásának mestersége ritkán ült nagyobb diadalt, mint az ítélet híres jelenetében. Még az is, ki ismételve látta vagy olvassa ezt a jelenetet, a feszültség élénk figyelmével kíséri fejleményét, mely nem a kíváncsiság, hanem a szellemi érdekeltség szüleménye, és kitörő örömmel üdvözlí azon böles szörszálbasogatást, mely e helyen a magasabb igazságot szolgálja és a rideg alakiség kéréllhetetlen követelményeit saját fegyverével győzi le. Shylock szerepe sok eltérő magyarázatásnak volt tárgya, melyeknek eltérő vegleteit egy részt azok fölfogása jelzi, kik benne egy kiválólag tragikai személyt látnak, ki elnyomott fájának és vallásának képviselője; míg a más részről azon angol színpadi hagyományt hangsúlyozzák, mely benne tisztán komikai személyt látott. És épen ez ellentétes fölfogás jellemzi meggyőzőleg Shakespeare embereinek valódi természetét, melyek soha sem egy elvont, előlegesen elfogadott eszménynek születtei, hanem mindig az élet teremtményei. Shylock egyszerűen korának egy velencei zsidója, ravasz, fukar, haszonleső, csúszó-mászó, és ily értelemben nevetség tárgya; de egyszersmind gyűlölettel és irigységgel eltelve, a keresztyének és keresztyén kereskedők iránt, de épen mert az a szó teljes értelmében egyszersmind elnyomatott népének és hitének élethű képviselője. Mennyire jelképezi ez egyéni életvalóság az általános eszméknek benső jelentőségét, azt a kölcsönfölvételnek és Antonio barátjaival való találkozásnak híres jelenete*) meggyőzőleg tanúsítják, és újabb bizonyosságot tesznek arról, hogy az a költő, ki hivatása természetes határai közt mozogva, az egyéni életet teljes bensőségében és nyilvánulásaiban tudja előnkbe tüntetni, egyszersmind az általános eszmék megtestesülését és szellemi hatalmát is szolgálja.

Ki egy nagy költő műveit fő vonásaikban jellemzi, a nélkül, hogy azok minden részleteire kiterjeszkedhetnék (mi inkább a bonczoló kritika foiadata, és oly termékeny és sok oldalú költőnél mint Shakespeare, köteteket igényelne) mindig érzi, mily közel áll az üres szónoklás veszélyéhez, kétszeresen érezteti magát ez a nehézség és veszély oly költeményeknél, melyek, mint a *Szent-Ivánéji álom*, a *Vihar*, némi

*) I. felv. 2. szín és III. felv. 1. szín.

mértékben a *Téli rege* sőt *Cymbeline* is (*Midsummer night's dream*, *Tempest*, *Winter's tale*, *Cymbeline*) képzelt világban mozognak.

Ezen, egy kritikus találó szavai szerint, májdnem egészen légből és fénysugárból szőtt alakokat és azokban mozgó cselekvényeket szint'oly nehezen lehet értekezésben elemezni, a mily nehezen megy színpadi előadásuk. Ki lehet bennök emelni az egyes költői szépségeket. Lehet utalni Ferdinand és Miranda, Florizel és Perdita elbájoló alakjaira, melyekben az öntudatlanul ébredező szerelem a fiatalság teljes varázsával, oly gyöngéd élénkséggel van megtestesülve; Arielnek és Pucknak annyiszor ünnepelt kecses negédességére, Imogennek megható odaadására, vagy a királyfiúknak vonzó nemes egyéniségeire, kikben a hősiessé sugallatok magas hivatásuk homályos sejtelmével oly jellemzőleg párosulnak, és az ifjoncz bátorsága főleg ösmeretlen nővérök iránti vonzalmokban és Imogen-Fidele temetésének gyönyörű jelenetében *) az érzelem májdnem női gyöngédségével egyesül. De mind ez inkább az egyes költői benyomások elősorolása mint azoknak jellemzése vagy elemeiknek fejtegetése. És ép ezért azon önkénytelen ajánlkozó észrevételek, melyeket a modern olvasóban, ezen daraboknak némely komikai részletei és — például *Cymbeline*-ben a cselekvény fejleményei netalán folkelthetnének, e helyen inkább csak jelzendők mint kifejtendők.

A ténylegesség terén állunk ismét Shakespeare történeti drámai irányában, melyekhez a három római tárgy is sorozandó. Ámbár az angol történelemből merítettek, *János király* kivételével, egy eyelust alkotnak, elősmert és megállapított tény, hogy alkotásukban — Shakespeare nem követte a történeti események és korszakok folyamát. *VI. Henrik* (melynek első része jelenleg sem tekintetik egészben Shakespeare művének) kétségkívül megelőzte *IV. Henriket*. E történeti drámákat sokan mintáknak szerették tekinteni; a történeti dráma egy egész rendszerét akarják példájokra alapítani és (talán mert Chatamról megjegyezték, hogy az egész angol irodalomból alig ösmert mást, mint Spenser *Tündérkirálynőjét* [*The fairy queen*] és Shakespeare angol történelmi

*) IV. felv. 2. szín.

drámáit), történelmi tekintetben is mérvadó kútfökként állítottak föl. E fölfogások aligha teljesen alaposak és fönttarthatók. Shakespeare történelmi drámái annyiban történelmi tők, jelentőségűek, a mennyiben híven adta vissza azon tényeket, melyeket a krónikások említettek, kikből merített, és mert valódi emberi lényeket alkotó és jellemző hatalma meggyőző életet kölcsönzött annak, mi előtte az angol nép érzelmében is csak az események holt vázlata volt. De valamint történelmi drámáinak ebbeli jelentősége nem a földolgozott anyagnak, hanem a művész teremtő lángeszének tulajdonítandó, ki azt éltető szellemmel ihlette, úgy azoknak művészi alakja vagy alaktalansága szintén csak azon magasztos költői erő hatalma által nyeri jogosultságát, mely abban, és sokszor annak daczára nyilvánul. Csak Goethének sikerült még *Götz*-ben teljesen szabálytalan drámái alakban oly művet teremteni, mely a drámái irodalom legfényesebb és tartós becsű alkotásai közt is első helyet foglal. *Faust* első része, e kimeríthetetlen mélységű, elbájoló bensőségű, elragadó erélyű esodamű, nem kiválóan drámái szempontból értelmezhető és bírálható, ámbár drámái oldala is alig találja párját a világ-irodalomban. *Egmont*-ja sokkal szabatosabb alakban mozog, mint Shakespeare „historiái”, és ha *Götz* ezek nyomát követve, mégis legjelesbjeivel egy színvonalon áll, oka az, mert benne, mint Shakespeare műveiben, a túláradó élet lüktetése magát a benső valóság bélyegével minden személyben és minden jelenetben érezteti, és nyilvánulásának saját, felreismerhetetlen törvényeket alkot, midőn a művészi szabátosság szabályait szétveri.

Midőn Shakespeare történelmi drámái keletkeztek és színpadra kerültek, a történelmi érzék ép oly erős és élénk volt az angol népben, a mily gyöngé és fejletlen volt a történelmi kritika szelleme. A Shakespeare által tárgyalt események még közel állottak az akkori angol közönség hagyományos érzelmeihez és fölfogásaihoz, és majdnem közvetlenül hatottak vissza érzekeire, és a közélet viszonyaira. Erzsébet királyné nagyatyjának diadalával érték végüket a York-Lancasteri viharos polgárháborúk, és anyai nagybátyját látta I. Jakab VIII. *Henrik*-ben a színpadon ünnepelve. Bátran mondhatni, hogy csak ezen légkörben keletkezhettek a történelmi dráma azon alakban, és terje-

delemben, melyben azt az angol költőnél találjuk. *) E drámai cycilus magában, ritka változatosságában, cselekvényei és jellemei bőségében, egy egész bíráló és fejtegető munka bő tárgyaúl szolgálhatna. *János királynak* a fiatal Arthur epizódja és *Falkonbridge* szint' oly érélyes mint eredeti személye mindég kitünő érdeket fog biztosítani. A király és *Hubert* közti jelenet, **) melyben a bűnös öntudat gyaníttatja inkább mint sem kifejti véres szándékait, *Shakespeare* lélektani mélységének egyik legfényesebb példája, mely csak *Macbeth*nek és a gyilkosoknak jelenetében ***) leli párját. *II. Richard*ban a könnyelmű, lágy érzelmű, de nemes keblű király szerepe, *VIII. Henrik*ben *Katalin királyné* és *Wolsey* bíbornok oly találóan rajzolt egyéniségei, és jelenetei kitünő vonzerejűek, habár egészben véve a költő teljes hatalmának jelenségei bennök kevésbbé észlelhetők. *V. Henrik*nek kiválóan epikai tárgya csak nehezen simúl a drámai

*) Mennyire öregbíti egy ilyen légkör közvetlen befolyása a történelmi költészet hatását, azt *Schiller Wallenstein*ja meggyőzőleg bizonyítja. Igaz, hogy a mű maga a modern költészet legkitünőbb és meghatóbb teremtményei közé sorozandó, melyben nem tekintve a tragikai cselekvény érdekét, a kifejezés varázsát, az érzelmek gyöngédségét és bensőségét, — s mindezek hatását egyes kelletén túl elvont elmélkedések sem gyengítik — a költői intuitió a szellemi hatalom egyik legfényesebb tüneménye, mert egy részben eltűnt, részben a költő előtt ismeretlen politikai és katonai világot, annyi életvalósággal tudott föléleszteni. Helyesen emeli ki a mostani *L. Lytton (Pausanias)* ajánló levele a *Wrangel*lel való tanácskozást (*Wallenstein halála*, I. 5.), ezen intuitív alkotás egyik legfényesebb példaként. De a tárgy maga csak történelmi epizód, és mennyire mögötte áll jelentőségben és drámai érdeken például a *Hohenstaufok* tragicus történetének. És mégis mily mélyen átment azok vérébe és lelkébe, kiknek történelmi emlékeit szülte újra költői kifejezéssel. — Alig van tárgy, mely önkéntesebben látszassék költői kifejezéssel. — Alig van tárgy, mely önkéntesebben látszassék történelmi tragédiává alakulni, mint *Hunyadi László*. Az atyai dicsőségnek és a lelkesedett harcoknak fényes háttére, az ifúság varázsa, a szenvedély túlkapásai, a gyáva cselszövény fondorlatai, és kibékítő tényezőjeként, egy dicső jövőendő magasztos előérzete: mily páratlan drámai elemek! — de, több kísérlet után is még mindig várjuk a drámát, nélkülözzük a költőt, és nélkülözendjük mindig a századok lefolyta után, a történelmi érzék közvetlenségét, melynek egyik fűtőtele, mint *Shakespeare*nél, hogy az eseményekhez közel álló nemzedékek költői benyomásai képezzék első gyűrűjét azon szellemi villanyláncnak, mely élenkítő szikrájukat a késő utódoknak átszolgáltatassa.

**) III. felv. 3. szín.

***) *Macbeth* III. felv. 1. szín.

keret igényeihez, ámbar Shakespeare azt számos episoddal élénkítette, melyekben a nemzeti érzelem erejének és túlkapásainak bő tért engedett. Nagy színi hatása volt mindig *III. Richard*nak; a főszerep mindég kedvencez főladata volt minden népek nagy színészeinek; de bármint csodáljuk is a főjellem következetes kifejtését, az általános drámai rajz erejét és határozottságát, bármennyire érezzük is, jelesen a királyné és Clarence meggyilkoltatásának híres jeleneteiben *) a tragikai erő túlaradó és megrendítő hatalmát, mégis alig menekülhetünk azon benyomástól, hogy a főszerep jellemében, mint az már *VI. Henrik*ben előnkbe állítatik, hiányzik a valódiságnak azon meggyőző ereje, mely Shakespeare alkotásainak rendszerint legbensőbb sajátága, és hogy a költő, talán épen e főjellem ily alakításának befolyása alatt, a részletekben is az erőt némelykor az erőszakosság határáig fokozta. *III. Richard* kivételes lény, szörnyeteg, mint maga mondja, s mint olyan ritka következetességgel van szavaiban és tetteiben jellemezve, de a mi, leginkább a jellemrajz terén, a természet határain kiönt vagy túl áll, minden művészi mesterség mellett is szívós ellentétre talál az emberi kebelben. *IV. Henrik*, a mint harmadfél század óta Shakespearenek egyik legkedveltebb és legünnepelettebb, úgy költői sajátságaira nézve is egyik legjellemezőbb műve. Nem értjük itt egyedül a komoly és trefás személyek fényes kosszorúját, vagy a kimerithetetlen változatossággal egymást követő életteli események és jelenségek hosszú sorát. De kivált ezen darabjában észlelhető Shakespeare lángeszének azon költői sajátága, mely szerint személyeket nem kizáróan saját nyilatkozataik és cselekvényeik, helyzeteket nem közvetlenül csak a főszemélyek és események által jellemeztet. Ezen közvetett, visszfényes jellemzés — ha ezen kitételrel élnünk szabad, — alkotásai valódiságának és meggyőző hatalmának egyik legjelentékenyebb tényezője.

A fiatalság egész túlaradó ereje fejlődik Hal herczegben és Hövérben, ki Shakespearenek egyik legvonzóbb alakja. De mennyire meglevenül és tökéletesül jellemrajzuk, környezetök és társaik által. És mennyire kiegészíti a fiatalság részint pajzán, részint szenvedélyes életnyilvánulá-

*) I. felv. 3. szín, IV. felv. 4. szín és I. felv. 4. szín.

sának ezen képét az ellentétes irányzat, mely e két képviselőiben jelentkezik. Mert van a kornak egy mulékony és van a jellemnek egy benső, tartós fiataisága. Élvezetben, túlkapásban, pillanatnyi lelkesedésben találja kinyomatát az első; elragadó szenvedélyben, tetszomjban, az életnek és ézeljainak eszményi fölfogásában az utóbbi; és míg az egyik a férfiúi érlelődést gyakran háttérbe szorítani látszik, csak hogy későbbi, de gazdagabb és élvezetesebb gyümölcsöket teremjen, mint a Walesi hercegeben, a másik a korán kifejlett férfiaság komolyságának és edzetségének külszínét viseli, mint Percyben, csak hogy korábban essék nemes áldozatul az élet ridegségének, mely elnézi, ha átmenetileg, egy bizonyos korban megfelelkezünk kérlelhetlen követelményeiről, de ritkán kegyelmez meg azoknak, kiknek egész kedélyalkatuk, hatalmazsarnoksága előtt meghajolni se nem tud, se nem akar. Alig van az egész drámai irodalomban egy jelenet, mely rövid, mesteri vonásokban és nagy részt mellékszemények által oly annyira jellemez egy egész politikai helyzetet, mint a fölkelőknek találkozása és tanácskozása Bangorban. Percynek kihívó indulatossága és türelmetlensége, Glendower mysticus gögje és elbizottsága, Mortimer felületes érdeklődése: mily előre megjósoltatják ezen mesterileg rajzolt elemek a későbbi vészteljes kifejlést; mennyire érezzük, hogy ezen szóváltásokban a jövő események vetik előre sötét árnyékukat. Megtámadhatatlanul van megállapítva Falstaff komikai hírneve. És hogy is lehetne másképp! Ki ne csudálná, ki ne kedvelné a humoros élez, a kimeríthetetlen vígság, a mindig találó tréfa, — az öntudatlan elvetemedettség és az öntudatos elnefinomság e páratlan, oly sokszor magasztalt képviselőjét! De ki az irodalmi benyomásokban is első sorban azok őszinteségét és valódiságát tiszteli és keresi, alig fogja tagadhatni, hogy a modern közönség egy jelentékeny részénél e magasztalás inkább csak elméleti. Hányan vannak, kik Falstaff nevét dicsőítőleg említik és mégis tréfáit ásitással kísérik, csínyjein megbotránkoznak, vagy azoktól nem egészen jogosulatlan idegenkedéssel fordulnak el. És van mind ennek valami alig eltagadható indokltsága. Mint fontosabb említők, a komikai hatás külső tényezői és elemei könnyen és hamar elavulhatnak. A tréfának bizonyos nemei a kor általános izlésével vannak szoros összeköttetésben. Az idők folyama

elhárványítja színezetök elevenességét és megvonja tőlök a hallgatók fogékonyságának támaszát. És aztán hányszor nem ismételtetett egy harmadfel százados élez! és mi fárasztóbb mint a kétszer elmondott tréfa! A modern Falstaff kétségkívül némi más mulattató esényeket gondolna ki fiatal hercege számára; más lenne szójárása, mások élczei, a csapszék helyett a clubban, a gadshilli országút helyett a játékasztalnál találkozoznánk vele, midőn üres erszénye felüdüléséről gondoskodik; a „sonkót“ és a „sárgaczukrot“ valószínűleg egy „sherry cobbler“ jó szívtartól kísérve, váltotta volna föl; de mind ezek külsőségek, a jellem veleje: a gondatlan, elmés, élvezethajhász, önmagát ironizáló és ebben igazolását kereső és találó kéjvadász; a szilaj fiatalság örömeinek mindig kész közvetítője, kit alig lehet nevetni megvetés és alig megvetni nevetés nélkül, mint őt Shakespeare kimeríthetetlen humora oly találó vonásokban és mondatokban (melyek nagy részt közmondásokká váltak) állította előnkbe: megtartja kiváló helyét a legelőthűbb drámai alakok élén, míg csak az emberi gyöngeség, balgatagság és vígság hagyományainkkal együtt, végkép el nem tűnnek a világ színpadáról és a függöny le nem gördül utólszor az „emberiség komédiájának“ változatos jeleneteire.

Helyesen mondták, hogy ha *VI. Henrik* nem egészen Shakespeare műve, vannak abban oly részletek, melyek csak is tőle származhatnak, mint első vonalban Beaufort bíbornok halálának lélekrendítő, rövid jelenete.*) Az események folyama itt Shakespearet a politikai népharczok terére vezeti és Jack Cade lázadásának rajza**) élénkséggel, leleményben, erélyben, ritka kitűnőségű. Minden politikai vélemény hivatkozott az idők folyamában Shakespeare; idézték azon helyeit, melyek fölfogásuknak kedveztek és párthiveik közé akarták sorozni azt, ki nem csak a pártokon, hanem minden emberi egyoldalúságon fölül állt, az életet minden jelenségében, átható intuitiójának erejével fölfogva és a költői valódiság lélekösmeretességével visszautakozva. Az akkori politikai harcok, bármily szívósak és vérengzők voltak is azok Anglia történelmének utolsó száza-

*) II. rész. III. felv. 3. szín.

**) II. rész. IV. felv. 2. 3. 6. 7. 8. 10. szín.

daiban, szellemileg sokkal szűkebb körben mozogtak, mint a modern véleményellentétek, még ha a forradalom képében jelenkeznek is. A monarchiával és az aristocratiával nem egy modern értelmű democratia, hanem egy műveletlen, durva, vad, kegyetlen tömeg állott szemben. Ezen hibáik nem voltak ugyan neki fölróvandók, de tetteiben és mozgalmaiban csak ezek nyertek kifejezést. Shakespeare gyűlölte a butaságot, a hiszékenységet, a kegyetlen gyávaságot és nem hitte, hogy szentesíttetnek, ha a nép nevében tömegesen nyilvánulnak. Ezen szellemben rajzolta Cade mozgalmát, élethűn, élénken, a nevetséges oldal azon érzésével és kifejezésével, mely őt mindig kísérte, valamikor a tömeg föllépését ecsetelte, de mely az erkölcsi érzelemnek, a szellemi emelkedettségnek és költői érzéknek volt sokkal inkább kifejezése, mint akármely politikai hitvallásnak szüleménye. Hibául rótták föl neki, hogy *Coriolan*-jában és *Julius Caesar*-jában a római népet szintén ily színekkel festette; de e darabok, melyek legfényesebb és leghatásosabb művei közé sorozandók, nem voltak és nem lehettek azon értelemben történelmiek, hogy a római társadalom szövevényes politikai szervezetének és az időkörök szerint változó elemeinek mintegy régiségtani képét adják. Tényeket, neveket vett át Plutarchból és egyes személyek életrajzát; életet öntött e vázlatokba, mily hatalmast, elragadót és meggyőzőt, azt Caesar meggyilkoltatásának, Antonius és Brutus beszédeinek, Brutus és Cassius találkozásának*) valamint Coriolanus jelöltségének és száműzetésének**) páratlan hatású jelenetei bőven tanúsítják. Embereket rajzolt minden érzelmeikkel, szenvedélyeikkel, érdekeik összeütközésével és ha ismételve azt mondták, hogy a római világot is bámulandó belátással fogta föl és tükrözte vissza: ennek valódi értelme és megfejtése az, hogy a rómaiak is emberek voltak, kiknek küzdelmeiben épen úgy, mint a történelem minden korszakaiban, az emberi természet s vele született szellem volt az eseményeknek fő tényezője.

A francia romantikus szépirodalom ismételve megkísérettette egy megfejthetetlen daemóni hatalmú női alak megtestesítését. Shakespeare Cleopatrája, a színleg legegyszerűbb

*) *Julius Caesar* III. felv. és IV. felv. 3. szin.

**) *Coriolan* II. felv. 3. szin és a III. felvonás végig.

vonásokban, valószínűtlen, és ámbár *Antonius és Cleopatra* az események halmaza és a fölvetett tárgy alig legyőzhető nehézségei miatt, egyes részletek minden szépsége mellett is összehangzatos hatásra alig tarthat számot, a főjellem saját-szerű varázsa annak a költő művei közt mindég kitűnő helyet biztosít. *Atheni Timónt* csak az egészet átható erő bizonyítja Shakespeare alkotásának; szövege nemesak valószínűtlen, de sok tekintetben nélkülözi a benső valódiságot is. Eszmemenete és nyelve sok helyütt homályos. Némelyek e darab alkalmával Juvenált emlegetik, de ámbár az ingerült és keserű declamatiók folytonossága és erője némelykor a római satyrikusra emlékeztet: Shakespeare egy sötét órájának e születménye nélkülözi azon magasztos eszmék kifejezését, mely Juvenál rajzainak sok undok és visszataszító részletét elfelejteti és gyakran egyhangú és erőszakos szenvedélyességének a szellemi és erkölcsi emelkedettség jellemét kölcsönzi.

Romeo és Julia, Hamlet, Macbeth, Othello, Lear király; mennyi költői hatalmat, mily mély és magasztos gondolatokat, nemes érzelmeket, meglepő lélektani fölfogásokat, mennyi lélekemelő élvezetet és megható benyomást idéznek föl e nevek! Schlegel jellemző, elragadó költői szavakban ünnepli a „fiatalság és szerelem“ tragédiáját, *Romeo és Juliát* *), melyek méltók ahhoz, ki fordításaiban Shakespearenek egyik leghívebb és sikeresebb tolmácsa volt és ritka szerencsével egyengette élvezésének és beható fölfogásának útját a német irodalom teren. De ő utána is még szabad rövid ünneplő szavakban utalni a költészet ezen egyik kedvencz teremtményére, melyben a déli élet elbájoszó légköre a fiatalság öntudatlan fejlődő és rögtön felvillámló érzelmeinek varázsával párosul, és a sors lesújtó és megsemmisítő csapásaival szemben is érzi mindenki, hogy gyászos kímenetök nem olthatja el habileben a veronai szeretők találkozása, érzelme és rövid szerencséje verőfényének azon elragadó benyomását, mely a költészet hatalmának egyik legjellemzőbb diadala. A katasztróphában kétségkívül van az esetlegességnek kelletén túl befolyása, némileg a valószínűség rovására; ámbár helyesen jegyezték meg, hogy a tények esetlegessége, a jellemek vak

*) A. W. v. Schlegel: *Vorlesungen über dramatische Kunst und Literatur.*

szenvedélyével és indulatosságával az *első szellemi kapcsolatok*ban áll; az öreg Capulet haragja és dühös hitetlensége^{*)} minemnek elegendő indokoltva; vannak még Julia jellemeiben is nemely esekely számú fordulatok, melyek érzelmeinek bensőségével, egyszeregségével, és nyilvánlóságának bájosz basztoságával nem állnak egészen összhangzásban, és az akkoriban divatos szerelmi kultúrához, mésterkelt és túlesigazott képek befolyására utalnak. **) De ki akadna föl ezeken. Mily gazdag élet lüktet Romeo fiatal társában; mennyire jellemzi Mercutio azt a szerencses életkört, melyet Heine oly találóan és némileg nyersebben „die süsse Jugendszeit“ korának nevez; mily életismerettel és lelektani éleslátással magyarázza ezen látszóan ellentétes, pajzán baráti kör Romeo érzelmeinek rögtöni fejlődését. Mert a pajzanság úgy, mint a szenvedély — sok esetben, és ha nem szolgálnak egyedül a lelki üresség, nemelykor öntudatlanul, ideiglenesen felvett álarczaiként — a túlradó benső erőnek szüleményei, és gyakran legközelebb állnak egymáshoz, midőn legeltérőbb alakban nyilvánulnak. Mily összhangzásban van ez elemekkel Lorenzo barátnak naiv bölcsesége és igénytelen, engedelkeny vallásossága. Maga a dajka — Péterével együtt — nemesak egy komikai jellemrajz, mely eredetiségben és találóságban a németalföldi művészet legsikerültebb képeivel versenyezhet; de csevegése, illetlen tréfái és kétértelmű, könnyen elnéző morálja, felületos jószívűsége és családi meghittsége őt a cselekvény tényezőjévé teszik. Ép ezért a családi gyászpanaszok jeleneiben izetlen jajgatásai sem viselik a talakodó bohózkodás színet, hanem csak fokozott életvalóságot adnak a képek.

Hamletnek szövege, és úgy mint jellemzi, sőt Hamlet maga, Polonius és Ophelia, számos magyarázatokra és elmélkedésekre adtak alkalmat, míg a világ önkénytelenül hódolt azon mű művelőjének határolásának, melynek

*) III. felv. 5. jöl

**) Lásd Julia monológját az 5. felv. 1. jöl.

Jól látja ő, szellemi kapcsolatok és
Harcz komikusnak és ha megdöbben,
Bár ő is, csak a szellemi élet
S az az arany, az érzelmek, a szív,
Mely az érzelmek, a szív, a szív,
S az az arany, az érzelmek, a szív,
S az az arany, az érzelmek, a szív,

sokoldalúsága és rejtélyessége az igénytelen elmék és őszinte szívek megilletődött részvétét és bámuló élvezetét ép oly kevéssé zárta ki, mint az éles fölfogásnak combinatioit és a művészi bírálók bonezolgatásait. Hol a hivatottak is oly nagy számban, és némelykor ellentétesen nyilatkoztak (és soraikban, némelyek a legnagyobbak közül, mint Goethe :) alig van a hivatlanoknak szava. De legyen szabad némely észrevételeket kockáztatnunk azok számára, kik velünk együtt, az egyszerű és őszintén költői élvezet igénytelen terén állnak. Nem szólunk a gondolatok mélységéről; a szenvedélyek erejéről, az érzelmek bensőségéről, nem az élecek találó élénkségéről, vagy a drámai megható, elragadó erélyről; érzi ezeket mindenki, ki Hamletet olvassa, vagy nézi; és soha nem lankadó gyönyörrel és érdekléssel érezték ezeken, több mint két század óta a művelt világ minden részében, és minden nyelven. Hamletről magáról szólunk. Nem keressük mély elemzéseiben jelleme és lénye állítólagos rejtélyének kulesát, és annál inkább rokonszenvezünk vele, mennél képesebbeknek szeretnők magunkat hinni, annak az emberi szív természetéből és saját keblünk sugallata által való megfejtésére. Egy a természet által nemes vonásokban vázolt lélekalkat, melyben a fogékonyság és érzékiség magas foka az érzelmek tartósságát és következetességét ki nem zárja, de alig biztosítja; egy eleven, éles elme, mely a dolgok kirívó küloldalait élesen fogja föl, de belső jelentőségeket és valódiságukat annál kevésbé méltányolja, mennél szerényebb alakban mutatkozik; az érzékiségnek egy jelentékeny vegyülete, mely az élet könnyű élvezetére kész, de az eszményi irányzat túlnyomósságát a gyors kiábrándulás és nyugtalan elégedetlenség kifakadásai által érezteti; férfias, bátor, következetes erély nélkül, philosoph és kétkedő a bölcsélet alakító rendszeressége nélkül, és mind ehhez egy erőszakosan fölzavart családi élet, egy legszentebb, természetszerűbb érzelmeiben melyen sebzett kebel; végre az ismeretlen világnak egy nyilvánulása, mely elég életerős, hogy zavarjon, de kivételességében nem elég megbízható, hogy vezessen. Mi van Hamlettében, nyilatkozataiban, érzelmeiben, mit egy ily jellemalkat, oly helyzetben mint az, melyben előnkbe álltattatik, ne magyarázna! Ingadozásai, ellentétes lépései, Ophelia iránti durvasága, és halálánál kitoró vad fájdalom, kérése és

habozásai, elmeháborodottsága, mely a fölvetett szerep és a szellem benső hangulatának határai közt mozog, mind ezen jelenségek talán Hamlet jellemének e fölfogása által megérthetők és megfejtethők. Hamletnek Horatióhoz intézett gyönyörű szavai, melyek, oly meghatóan rajzolják annak „mióta emberek közt különbséget tud tenni“ vonzó baráti varázsát; kinek „vérével úgy vegyült ítélete, hogy nem merő síp a sors úja közt, oly hangot adni, milyent billeget“, talán némileg tanúsítják, mennyire érzi magában annak hiányát, mit barátjában oly kegyeletesen tisztel: a szellemi és kedélyi elemek azon összhangzását, mely egyedül teszi a férfiaság valódi jellemét. És Polonius? A ki némileg körültekintett az életben, könnyen tapasztalhatta, hogy gyakorta a legbecsebb tulajdonok, tiszta ész és nemes kedély, az élet külsőségeinek túlfeszített figyelembe vételével párosulnak, és a haladó korral, nyilvánulásukban, némelykor az utóbbi által háttérbe szoríttatnak, főleg oly légkörben, mint az, melybe Shakespeare Poloniust helyezte. E túlfeszítés — főként a fiatalság és az eszményiség embereinek szemében — a nevetségesség színét viseli; de ne felejtjük, hogy (egyes részletek túlzását és a legtöbb színész hagyományos fölfogását nem tekintve) Polonius nem annyira nevetséges, mint inkább Hamlet által nevetségessé tétetik; és ezen szempontból kiindulva nem fogunk többé az öreg udvaronc szerepében kiegyenlíthetetlen ellentéteket, hanem Shakespeare élettapasztalása és lélektani mélysége újabb bizonyosságát találni, és megérteni, hogy ugyanaz, kivel Hamlet a palota termeiben oly irgalmatlanul kötekedik, elváló fiának azon gyönyörű tanácsokat*) adhassa, melyeket, azon nemes végmondatban központosulva, „légy hű magadhoz így mint napra éj következik, hogy ál máshoz se léssz“ minden apa ismételhetne fiának, ámbár azokban is, ritka jellemzési finomsággal, a külszín igényei hangsúlyozása a legkomolyabb és férfiasabb intésekkel vegyül. Ophelia gyönyörű vázlat inkább, mint bevégzett jellemrajz; az öntudatos dévajság kecsével rövid szerelme mulékony pillanataiban; egyéniségének, öntudatlan varázsának egész hatalmával az örültség mélyen megható jeleneteiben.**)

*) I. felv. 3. szín.

**) IV. felv. 5. szín.

homályban hagyta a költő szerelme történetének természetét, de szokott élethűségével észlelte, hogy szellemileg legalább azon érzékiségi kör határait megközelíti, melynek befolyása alatt Hamlet maga is áll, és mely családját és a dán udvart jellemzi.

Lear és *Othello* ritka erővel és tökélylyel, inkább bizonyos határozott érzelmek és szenvedélyek fokozatos kifejtése és kifejezése, mint a jellem és cselekvény benső fejlődése körül forognak. *Macbeth*ben is inkább a bűnre készített és bűnössé vált hős fokozódó szenvedélyei fejlesztetnek, mint jellege. Ennyiben hatásuk nem közvetlenebb, de egyszerűbb, mint például Hamleté, és részletes ellemzésök nem lenne más mint költői, majd gyöngéden megható, vagy mélyen és hatalmasan megindító szépségeik elsorolása, melyeket mindenki érez, és melyek *Lear*ben a cselekvénynek némely hézagait és visszataszító részleteit elfelejtetik, míg *Macbeth*ben és *Othello*ban, annak mesteri, szabatos fejleményével egyesülve, a legfényesebb drámai hatást biztosítják. Ez értelemben *Macbeth* Shakespearenek egyik legkönnyebben érthető, és leginkább élvezhető darabja, bármily kevésbé rokonszenves legyen is a sötét büntettek és erőszakoskodások komor világa, melyet előnkbe állít. *Othello* nem nélkülöz egyes kínos jeleneteket, de a szerencsétlen mór szerelemföltő szenvedélyének mesteri fejlesztése és fokozása, Desdemona egyszerű elfogulatlansága és bizodalomteli odaadása, mindenen fölött a legmegindítóbb lélekgyötrelmeknek azon, a szív mélyéből merített hangjai, melyekben *Othello* Desdemona meggyilkolása után kitor; és végre a magával számot vetett lemondás szavai, még Shakespeareben is, a drámai erő és a jellemzés költészetének legmesteribb vonásaihoz számítandók. Psychologiai szempontból és a drámai indokolás szempontjából alig fordítatik kellő figyelem Emiliának nem rokonszenves, érdektelen szerepére. E kétes hírű asszony, ki Desdemona közvetlen környezetét képezi, könnyelműségében és elvtelenségében kétes világot vet azon kör erkölcsi hangulatára, melyben *Othello* féltékenysége oly gyorsan és aggasztóan fejlődik, és a visszasugárzás egy bizonyos neme által fő személyei és cselekvényei jellemzését kiegészíteni és élethűn életkéteni. Shakespeare műveinek számos helye tanúságot nyújt,

hogy épen oly éles szemmel kísérte az események külfolyamatát, mint a szenvedélyek, érdekek és érzelmek nyilvánulásait. Mily élénk Hubert elbeszélése a nép magatartásáról Arthur herczeg halála hírének hallatára! Szinte látjuk az egész jelenetet, hogy:

„Vén emberek s banyák az utcán
Ebből veszélyes módra jóslanak
Arthur halála köz hír ajkukon,
S őt emlegetve, esőválják fejük',
Egymás fülébe súgnak; a beszélő
Megrántja csuklón a rá hallgatót,
Míg ez riadt mozdulatot csinál,
Homlokredőzve int s forog szeme.
Láttam kovácsot, így állt pörölyével,
Miközben a vas ülőjén kihült,
Tátott ajakkal nyelni egy szabó
Ujságait, ki hirtelen fonákul
Rántott papucsosát, a kezében olló
S mérték, beszélt tengernyi francia
Seregről, a mely Kentben talpon áll.
Egy másik vézna, mosdatlan művész
Arthur halálát kezdve, vág szavába. *)

Mily eleven, az egymást követő nemzedékek emlékeztetőbe vésett képét bírjuk a harczias és hárczban kimerült fiatal hős, és a foglyai kiadását követelő szerencsétlen fölpiperezett és illatszerben fűrosztott udvaronc találkozásának, Hövérnek a király vádjára adott feleleteiben. **) Egy pár sor állítja előnkbe Percy szomorú hírnökét, midőn egy pillanatnyi pihe-nés alatt a gyászhiert mohón oda veti, s azzal fölkontározva gyors lovát s előre nyúlva rajta, sarkantyúját gombjáig a ló reszkető vékonyába vágta s elrohant és tovább szónak sem állt. ***) Ily hűséggel fogta föl Shakespeare a természetet is. A természetérzelem azon neme, mely annak külbenyomásait közvetlenül a szellemi világgal hozza összeköttetésbe, és hatá-

*) *János király* IV. felv. 2. szín.

**) *IV. Henrik* I. rész. I. felv. 3. szín. Hövér válasza:

„Uram! a foglyokat meg nem tagadtam;
De a mint a csatának vége volt,
Én a dültől s a túlzott izgalomtól
Pihegve, bágyadtan támaszkodám
Kardomra, s ekkor érkezett oda
Egy csifráu öltözött, kikent, kifent úr stb.

***) *IV. Henrik* II. rész. I. felv. 1. szín.

sokat ugyanazonosítja, nem volt korának sajátja. Elmésen mondták, hogy ez érzelem, mely gyakran az érzelgéssel határos, az újabb idők vívmánya, és tulajdonképen azon nyárfasorban ünnepelte bevonulását az irodalom terére, melyben a clevesi hercegnő szeretője sétál és ábrándozik, Madame de Lafayette XVII. századi regényében. Úgy a mint azt Rousseau elragadó tolla és némely követői kifejtették, sok üres utánpótlás és hamis lelkesedés mellett is a költői irodalom hangléptőjét nemes hangokkal gazdagította. De Shakespeare körében ezeket még nála se keressük, ámbár Lorenzo és Jessica párbeszéde, *) és még inkább a csörgő patak magányos partján haldokló sasnak gyönyörű vázlata **) tanúságul szolgál, hogy a költői szellem azon oldalai iránt is volt érzéke, a melyeknek kifejtése későbbi kornak volt fönttartva.

Rejtélyesen áll előttünk Shakespeare személyisége; honnan merítette az avoni szerény polgár, a fiatalságában sokat és szellemileg aligha kiváló műveltségű körökben hányatott szívész mind azt, mit munkáiban csudálunk! Ki szolgáltatatta neki az ember- és életismeret bőségét; ki fejtette meg előtte az emberi szív érzelmeinek és szenvedélyeinek minden rejtélyét? hol tulajdonította el gondolatai mélységét, eszméinek túláradó bőségét, szavának megigéző hatalmát és kimeríthetetlen változatosságát? — Nehéz, alig megfejtendő kérdések, melyekre töredékes életrajza nem nyújt feleletet. A lángésznek vele született hatalma mindent megfejt; de a ki munkáit a kegyelet figyelmével áttekinti és szellemök bensőségét megérteni és áthatni törekszik, mintegy önkénytelen azon meggyőződést nyeri, hogy e lángész tüzeinek éltető eleme Vauvenargues azon nemes szavaiban keresendő és föltalálható: „A szív sugallja a magasztos gondolatokat.“

GRÓF SZÉCSEN ANTAL.

*) *Veleencei halom* V. fekv. 1. szín.

**) *A nagy telenik* II. fekv. 1. szín.